

COVID-19 u humanističkoj perspektivi

Uredile Ivana Katarinčić, Jelena Marković, Ines Prica i Ana-Marija Vukušić

Biblioteka:

Nova etnografija

(urednice: Naila Ceribašić, Valentina Gulin Zrnić i Maja Pasarić)

Nakladnik:

Institut za etnologiju i folkloristiku

Za nakladnika:

Iva Niemčić

Recenzenti:

Ildiko Erdei i Tomislav Pletenac

Oblikovanje i grafička priprema:

Vesna Beader

Oblikovanje naslovnice:

Dizajn studio Mihalinec

Ilustracija na naslovnici:

Marko Mihalinec

Tisak:

Denona

Objavljivanje knjige pomoglo je Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH

ISBN 978-953-8089-72-5

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001131443

© 2022. Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, Hrvatska

COVID-19 u humanističkoj perspektivi

Uredile Ivana Katarinčić, Jelena Marković,
Ines Prica i Ana-Marija Vukušić



Zagreb, ožujak 2022.

Sadržaj

Uvod	7
I.	
Renata Jambrešić Kirin Moć zazornog u doba korone	9
Ines Prica SARS-CoV-2: uspon i pad <i>hrvatskog scenarija</i> . Etnografija koronapolitika u hrvatskom upravljanju pandemijskom krizom	35
Smiljana Đorđević Belić COVID-19 u Srbiji između privatnog i javnog: narativi o bolesti i bolovanju i biokomunikabilni modeli	59
Borislav Mikulić Filozofija i posthumanizam u doba korone: kronika jednog debakla	91
II.	
Ana-Marija Vukušić <i>Poludit, puknit i to je to...</i> Pandemija koronavirusa i domovi za starije i nemoćne u Hrvatskoj	139
Paula Greiner, Suzana Sakić Utjecaj koronakrize na osobe u statusu beskućnika u Zagrebu	165
Ana Perinić Lewis, Petra Rajić Šikanjić "Plaćimo, plaćimo u tišini, umrimo, umrimo u samoći": promjene praksi tugovanja i pogreba u vrijeme pandemije bolesti COVID-19	185
Lidija Delić Osmišljavanje smrti i strah od smrti iliti COVID, smrt i baba	213
III.	
Ivana Katarinčić Izvedivost osmišljenih epidemioloških mjera i (nove) podjele u društvu uslijed koronakrize	229
Antonija Zaradija Kiš Šišmiš: od pučkih predaja i predodžbe bluda do COVID-a	263
Goran Đurđević, Suzana Marjanić Dubinskoekološka <i>priča</i> o demoniziranom kineskom šišmišu ili kako je to biti šišmiš u doba pandemije bolesti COVID-19	285
Sara Štivecvić "Priča o koroni": o koronavirusu u virtualnom prostoru iz perspektive pučke književnosti	301

IV.

Ozren Biti

Oscilacije povjerenja i komunikacijski izazovi: liječnici kao medijske zvijezde u doba koronakrize u Hrvatskoj 319

Mojca Ramšak

How We Talked about the Coronavirus in Slovenia 343

Željko Predojević

Humorističan prikaz školskog sustava u vrijeme pandemije koronavirusa na primjeru vizualno-verbalnih internetskih žanrova 367

Barbara Turk Niskač

Distance Learning and New Forms of Discipline During the Pandemic 395

Sanja Đurin

Dobrobiti i izazovi boravka na otvorenom u vrijeme karantene 425

V.

Tanja Halužan

Između prekarosti i nezaposlenosti: svadbeni glazbenici u jeku pandemije 441

Ena Hadžiomerović

Bel canto u doba korone: virtualna etnografija globalne krize 465

Lucija Klarić

Monovid-19 i COVID-19: kako se izvedbene umjetnosti liječe u pandemiji? 485

Nina Ožegović

Mediji i virtualizacija kulture za vrijeme pandemije koronavirusa 497

Ksenija Orelj

OPASNO NA DODIR! Virus kao metafora 527

Nuša Hauser

Covid-19/Dnevnici-20: muzejski fondovi u nastajanju 543

VI.

Alexander Buczynski

Kuga, kontumaci i karantena: epidemiološke mjere u Vojnoj krajini u 18. i 19. stoljeću 563

Juraj Balić

Zdravstveno stanje i borba protiv epidemija u Ličkoj pukovnji u 18. i 19. stoljeću 587

Vedran Klaužer

Uloga liječnika i primalja Ličke pukovnije u javnozdravstvenoj skrbi na primjerima epidemija u Gospiću 1836. i 1855. godine 621

Pogovor: Iz recenzija

649

O autorima

653

Dubinskoekološka *priča* o demoniziranom kineskom šišmišu ili kako je to biti šišmiš u doba pandemije bolesti COVID-19

Članak dokumentira medijske i znanstvene *priče* o demonizaciji šišmiša koje su započele izbijanjem SARS-a 2002/2003., nastavljene izbijanjem MERS-a 2012. godine, a kulminirale su znanstvenim člankom “Bats Are Natural Reservoirs of SARS-Like Coronaviruses” [Šišmiši su prirodni rezervoari koronavirusa sličnih SARS-u] (Li et al. 2005: 676–679), objavljenom u časopisu *Science*, kojim je započeo znanstveni linč na šišmiše sve do aktualne pandemije bolesti COVID-19 (Tuttle 2017: 44). Navedenim pričama o demonizaciji kineskoga šišmiša suprotstavljena je dubinskoekološka *priča* o tome da je prvi korak u izazivanju pandemije sustavna deforestacija, klimatske promjene, zatim trgovanje divljim životinjama te mokre tržnice gdje nastaje kontakt različitih vrsta. Klimatske promjene, prvenstveno povišenje globalne temperature, dovode do pomicanja prirodnih granica rasprostiranja suptropskih i tropskih prijenosnika virusa (Afelt et al. 2018).

Ključne riječi: šišmiš, koronavirus, COVID-19, demonizacija, dubinska ekologija

Iz sadašnjih događaja ne možemo zaključiti kakvi će biti događaji u budućnosti.

Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, 1921.

Znanstvena *priča* o šišmišu vezana uz bolest COVID-19 glasi, kako navodi primjerice dr. med. Mirjana Žagar-Petrović: “novi koronavirus nazvan 2019-nCoV prvi je put otkriven kod ljudi potkraj 2019. godine u Kini i uzročnik je bolesti sličnoj SARS-u, a bolest koju uzrokuje nazvana je COVID-19 (Co – korona, v-virus, D – engl. disease, 19-2019. godina)”

(Žagar-Petrović 2020).¹ Znanstvenici još nisu sigurni koja je životinja uzročnik i prijenosnik koronavirusa iz Wuhana, no pretpostavlja se da je to šišmiš.

Glavni domaćin i prenosioci koronavirusa su šišmiši, koji su virus prenijeli na druge životinje, poput kineskih jazavaca, rakuna i cibetske mačke. Vjeruje se da je do zaraze došlo na veleprodajnoj tržnici Huanan živim i morskim životinjama nakon rukovanja i njihove konzumacije na tržnici. Nakon toga je uslijedio humani prijenos. (Žagar-Petrović 2020)

Razložimo navedeni znanstveni opis o aktualnom koronavirusu (navodno) prenesenom s mokre tržnice Huanan u Wuhanu. Ta znanstvena priča o bolesti COVID-19, kako navodi dr. med. Mirjana Žagar-Petrović, uzročnika pandemije pronalazi u šišmišu. Isto se tako pretpostavlja da je nastanak bolesti COVID-19 povezan s prehranom živim životinjama te morskim životinjama. Jednjem životinja, ili medijskim eufemizmom – njihovom konzumacijom, uslijedio je humani prijenos. U tome smislu zooetička priča glasila bi da se navedeni prijenos mogao spriječiti u jednom utopijskom svijetu koji se ne temelji na konzumaciji životinja.

Znanstvena priča seže desetak godina ranije. Nedavne epidemije koronavirusa, prije 2019. godine (COVID-19), bile su SARS (engl. *Severe Acute Respiratory Syndrome*, teški akutni respiratorni sindrom) iz 2003. godine i MERS (engl. *Middle East Respiratory Syndrome*, bliskoistočni respiratorni sindrom) iz 2012. godine. Istraživanjem je utvrđeno da su se ljudi zarazili MERS-om u kontaktu s devama, a SARS-om od divlje mačke cibetke (Žagar-Petrović 2020).²

Portal *Science Daily* u kontekstu tumačenja pandemije navodi kako su upravo od šišmiša potekle epidemije SARS-a, MERS-a, Ebole, Marburga, a vjerojatno i bolest COVID-19, odnosno da mnogi od virusa koji prelaze sa šišmiša na čovjeka imaju nekog drugog životinjskog

¹ Tekst je nastao u sklopu projekta Naracije straha: od starih zapisa do nove usmenosti – FEAR (IP-2016-06-2463) i projekta Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse – ANIMAL (IP-2019-04-5621) Hrvatske zaklade za znanost. Riječ je o proširenoj i doradenoj verziji članka (samo njegova drugoga segmenta) napisanoga za *Politički leksikon: pandemije* (ur. Zlatko Bukač, Biljana Kašić, Jelena Kupsjak, Atila Lukić i Gordan Maslov), koji je dostupan na <https://www.politicki-leksikon.com/sismis-demonizirani-kineski-sismis/>.

² Riječ je o nekim primjerima zoonotskih bolesti.

posrednika (npr. cibetka, deva). Tako je SARS na čovjeka prešao preko azijske cibetke palmašice, MERS preko deve, Ebola preko gorila i čimpanzi, Marburg preko afričkih zelenih majmuna (zeleni zamorac), a SARS-CoV-2 preko ljuskavca (pangolini) (Vitas 2020).

Neki znanstvenici okreću tezu i pokazuju mogućnost prijenosa koronavirusa s čovjeka na životinju. U kratkom informativnom članku objavljenom na stranicama američkog Sveučilišta u Minnesoti i njihova Centra za istraživanja i politike infektivnih bolesti, Mary Van Beusekom iz Znanstvenoga instituta Hennepin Healthcare navodi međuprijelaz koronavirusa s ljudi na mačke i pse kao i obratno, da bi potom bio dokazan i prijelaz između ljudi i nerčeva. Tri su studije pokazale slične rezultate i istraživanja su neovisno jedna od drugih vršili znanstvenici iz Nizozemske, Kanade i Kine/Hong Konga. Spomenuti su radovi izloženi na međunarodnim znanstvenim konferencijama i objavljeni u znanstvenim časopisima čime su spomenuta istraživanja dobila na važnosti (Van Beusekom 2020). Takva su istraživanja pokazala veliku fleksibilnost zaključaka i još uvijek visoku razinu nesigurnosti o povodu (a ne uzročniku) pandemije, zanemarujući neke druge pokazatelje uključujući dubinskoekološke, o kojima će biti riječ u ovome tekstu.

Dubinskoekološka priča: deforestacija i pandemija

Zamjetno je da “infektivna” priča³ ne donosi i dubinskoekološku priču o tome kako je navodno kineski šišmiš u metonimijskoj kineskoj juhi postao uzročnik i prijenosnik koronavirusa iz Wuhana. Dubinskoekološka priča slična je scenariju filma *Zaraza*⁴ Stevena Soderbergha iz 2011. godine koji prati smrtonosan virus koji u svega nekoliko dana izaziva globalnu pandemiju. Posljednja sekvenca filma razotkriva uzročnika i prijenosnika zaraze: riječ je o sustavnoj deforestaciji u okviru koje demonizirani kineski šišmiš iz tropske šume zarazu prenosi na gospodarstvo – uzgoj svinja, kojim se poslužio jedan lanac hotela u Hong Kongu. Zamjetna je sličnost izvorišta zaraze u apokaliptičnoj, pandemijskoj, distopijskoj

³ Termin *infektivna priča* koristimo u metaforičkom značenju pola (usp. Lodge 1988) medijske priče o demoniziranom kineskom šišmišu kao navodnom uzročniku aktualne pandemije.

⁴ Steven Soderbergh, *Contagion*, 2011.

priči s uvodno navedenom znanstvenom pričom o širenju koronavirusa iz 2019. godine. U kontekstu fiktivnoga virusa iz Soderberghova filma, koji je znatno opasniji od koronavirusa koji izaziva COVID-19, možemo se pozvati na koncept jedinstva znanja Edwarda Wilsona (Wilson 2010) koji je nužan u razmatranju dubinskoekološkoga konteksta o tome kako humani ulazak u prašume, deforestacija, kao što je dokumentirao spomenuti pandemijski filmski triler, donosi i nove pandemije.

Kao što demonstrira crtež World Wildlife Funda (Slika 1), prvi korak u izazivanju pandemije sustavna je deforestacija, klimatske promjene, zatim trgovanje divljim životinjama te mokre tržnice⁵ gdje nastaje kontakt različitih vrsta. Klimatske promjene, prvenstveno povišenje globalne temperature, dovode do pomicanja prirodnih granica rasprostranja suprotropskih i tropskih prijenosnika virusa (usp. Afelt et al. 2018). Navedena ekocentrična, biocentrična priča, koja ide protiv globalnoga specizma neoliberalne ekonomije, nije toliko vidljiva u *glavnim* medijima, gdje u konkretnom primjeru hrvatskih “državotvornih” medija mislimo na HRT (osim Trećeg programa Hrvatskog radija, posebno emisije koncipirane kao razgovori) te *Jutarnji list* i *Večernji list* od dnevnih medija. Tako je virus nipah primjer kombiniranog učinka deforestacije i naseljenoga okoliša (engl. *anthropized environments*). Šišmiši *Pteropus*, koji su pogođeni krčenjem šuma, nastanili su se u stajama gdje su prenijeli virus svinjama koje su pak zarazile ljude (Afelt et al. 2018). Ili kao što prenosi Hrvatska agencija za poljoprivredu i hranu, “Ebola, MERS, bolest izazvana virusom zapadnog Nila i groznica riftske doline primjeri su zoonotskih zaraznih bolesti, a tom trendu pridonosi uništenje okoliša, navode UN-ova agencija za okoliš (UNEP) te Međunarodni institut za istraživanja u području stočarstva (ILRI)”⁶

Redatelj Steven Soderbergh 2020. godine počeo je raditi na svojevrsnom “filozofskom nastavku” svog pandemijskog trilera *Zaraza* (2011) koji je novu popularnost i interpretativne niše pronašao usred izbijanja koronavirusa. Film *Zaraza* zastrašujući je medicinski, pandemijski

⁵ Nazivaju ih “mokrim” jer prodavači često kolju životinje pred kupcima. Zamjetno je da se kao prva vijest o bolesti COVID-19 proširila lažna vijest da su uzročnik pandemije mokre tržnice u Wuhanu (Cohen 2020).

⁶ <https://odgovorno.hr/o-dop-u-strucno/zoonoze-su-bolesti-u-porastu-ekološka-neravnoteža-tome-pogoduje/> (pristup 7. 12. 2020.).

triler koji od 2019. godine, zbog širenja bolesti COVID-19, djeluje poput dokumentarca s obzirom na to da je scenarij točno predvidio veći dio naših trenutnih okolnosti izazvanih koronavirusom.⁷ Kevin C. Moore na navedeni film primjenjuje termin “premedijacija” (engl. *premediation*) Richarda Grusina kao medijsku logiku 21. stoljeća koja se razvila nakon 11. rujna (Grusin 2010; Moore 2020: 3). Naime, Grusin premedijaciju određuje kao koncept globalne mediasfere gdje umreženi globalni mediji nastoje osigurati da je budućnost već unaprijed posredovana prije nego što se pojavi u sadašnjosti, što se danas odnosi na tzv. globalni rat protiv terorizma i na druge prijetnje nakon 11. rujna kao što su klimatske promjene, kibersigurnost ili financijska kriza (Grusin 2010: 2).

Pandemijski triler *Zaraza* u tom interpretativnom kontekstu djeluje kao premedijacija pandemije bolesti COVID-19. Predmedijacija je tehnologija kontrole koja “istodobno djeluje na poticanju i ostvarivanju očekivanja sigurnosti, no pritom nastavlja promovirati kolektivnu nesigurnost” (Grusin 2020: 141).

Pritom film *Zaraza* ukazuje i na opasnost širenja netočnih informacija kao medijskih virusa: netočne informacije zarazne su koliko i sâm virus. Naime, filmski, fikcijski Alan Krumwiede, novinar i bloger koji ne radi za novinske agencije, već ima vlastiti blog, teoretičar zavjera, “slobodni novinar” s dvanaest milijuna odanih obožavatelja, svojoj publici izlaže teoriju o virusu koja se ne podudara sa službenom verzijom. Vjeruje da je virus genetski tretiran. Na nacionalnoj televiziji Alan Krumwiede optužuje ravnatelja CDC-a,⁸ doktora medicine Ellisa Cheevera i vladin aparat za urotu s farmaceutskom industrijom zbog suzbijanja homeopatskog lijeka Forsythia. No (i) njegova je “istina” s Forsythijom razotkrivena prevara (Wilkinson 2020).

Kako je to biti pandemijski šišmiš?

U kontekstu zooaktanta kao navodnoga uzročnika i prijenosnika pandemije navodimo istraživanje Leonarda Schilda i suradnika koji su utvrdili

⁷ “Contagion – What Soderbergh’s Pandemic Got Right About the Coronavirus”, <https://www.youtube.com/watch?v=YuZ8Xs64BEo> (pristup 17. 2. 2021.).

⁸ Centers for Disease Control and Prevention.

kako COVID-19 potiče porast sinofobije na *webu*⁹ te da je širenje sinofobnog sadržaja višestruki fenomen na digitalnim društvenim platformama. S jedne strane, postoji na rubnim internetskim zajednicama, npr. na politički nekorektnoj platformi *4chan*, a u manjoj mjeri i na onim uobičajenim platformama poput Twittera (Schild et al. 2020: 1). S druge strane, medijima dane izjave visokih dužnosnika, poput bivšeg američkog predsjednika Donalda Trampa o kineskom virusu, francuskog predsjednika Emanuela Macrona o kineskim i ruskim autoritarnim režimima i zapadnoj demokraciji, pridonijele su razvoju sinofobije. Na sličnom su tragu bile aktivnosti i izjave poznatih istraživača poput američkog sinologa Jefferyja Wasserstroma, koji je pisao o skrivanju prvih slučajeva još u prosincu 2019. godine¹⁰ i britanskog *think tanka* Henry Jackson Societyja (Henderson et al. 2020), koji su pisali o skrivanju i lažiranju podataka. Vrhunac takvih postupaka našao je mjesto u masovnim medijima poput *The Guardian*a, *New York Times*a, *Sky News Australia* i mnogim drugima.¹¹ Zapadnoeuropski znanstvenici kineskog porijekla Yunpeng Zhanga i Fang Xua napravili su detaljnu i dubinsku analizu novinskih natpisa zapadnih medija koja je pokazala nekoliko znakovitih trendova poput marginaliziranja, diskreditiranja i nepovjerenja prema kineskim i azijskim istraživačima te reproduciranja orijentalizma, rasizma i seksizma (Zhang i Xu 2020: 211–223). Osim navedenoga, prema riječima dvojice citiranih znanstvenika, cijela produkcija znanja kroz medijske reprezentacije napravljena je iz perspektive državofobije (engl. *statephobia*) i diskreditiranja uspjeha pojedinih azijskih zemalja, a posebice Kine, u rješavanju zdravstvene krize i pandemije. Analizirani nastupi i izjave političara, znanstvenika i novinara, koji su se pokazali kao netočni, lažni i bez ikakvih argumenata u formi lažnih vijesti i postinstina, doprinijeli su porastu sinofobije u doba koronavirusa.

⁹ O tome kako se kineska influencerica Wang Mengyun morala ispričati u jeku pandemije bolesti COVID-19 zbog šišmišje juhe koju je jela u Palauu u Mikroneziji tri godine prije izbijanja pandemije, što je bio njezin fotosegment za njezin *vlog* (usp. O'Neill 2020; Đurđević i Marjanić 2021).

¹⁰ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/feb/05/china-response-coronavirus-obsession-secrecy> (pristup 1. 9. 2020.).

¹¹ Detaljna arhiva i pristup člancima koji promoviraju sinofobiju dostupan je na mrežnoj stranici Sinophobia Tracker (<https://sites.google.com/view/sinophobia-tracker/home?authuser=0> (pristup 11. 1. 2021.)).

Sinofobija i isprika influencerice Wang Mengyun iz ekocentrične, zoocentrične vizure spustila bi se prema iskustvu šišmiša ne samo u toj kineskoj juhi, u kojoj je pao kao mesna žrtva, već i kao demonizirana medijska žrtva u *infektivnoj priči* o pandemiji bolesti COVID-19. Podsjećamo na knjigu *Being a Beast* iz 2016. godine britanskoga veterinara, filozofa Charlesa Fostera, koji je želio znati kako je to biti divlja životinja. Knjiga je i prikaz njegova nauma da šest tjedana preživi kao jazavac u jednoj spilji u Walesu. Iskustvo bivanja životinjom obilježavaju golotinja i hladnoća: jede kukce, crve i pregažene strvine (Svendson 2019: 93). U članku iz 1974. godine američki filozof Thomas Nagel u kontekstu meditacije o nemogućnosti objektivnoga razumijevanja subjektivnoga iskustva zapitao se kako je to biti šišmiš te smatra da nas neuroznanost nikada neće dovesti bliže razumijevanju navedenoga iskustva, šišmiše *fenomenologije*. Zato imamo samo znanje o onome što čini, živi, kao što to vrijedi za sva ostala izvanjska proučavanja životinja, dok informacije o iskustvu nedostaju. Nagelov utjecajni članak “Kako je to biti šišmiš” [What is It Like to Be a Bat] (1974) pogađa u suštinu problema, a to je pitanje *svijesti (qualia)* ili napisano njegovim retoričkim pitanjem: “Ja želim znati kako je šišmišu biti šišmiš. Ako ipak pokušam to zamisliti, ograničen sam sredstvima vlastitog uma, ona toj zadaći ne odgovaraju” (Nagel 1974: 435–450 prema Coetzee 2004: 37, usp. Laird 2018: 144–145). Ili kao što navodi književni lik Elizabeth Costello u Coetzeeovu romanu *Život životinja* o Nagelovu članku, koji je najčešće citiran članak o problemu svijesti: “Svakim korakom dok kontinuumom krećem od šišmiša prema čovjeku, tvrdi Nagel, sve je lakše odgovoriti na pitanje: ‘Kako je X-u biti X’” (prema Coetzee 2004: 37). I nadalje slijedimo kritičku opservaciju Elizabeth Costello o Nagelovu retoričkom pitanju koje Elizabeth Costello (kao Coetzeeov fiktivni *alter ego*) transferira na ljudsko–životinjske odnose, u smislu životinjskoga holokausta, kao i strahota holokausta u doba Drugog svjetskog rata:

Kako je to biti šišmiš? Prije no što uspijemo odgovoriti na to pitanje, barem tako predlaže Thomas Nagel, moramo biti sposobni iskusiti život šišmiša putem osjetilnih sposobnosti šišmiša. Ipak, on tu griješi, ili nas u najmanju ruku navodi na pogrešan trag. Biti živim šišmišem znači biti on u potpunosti; biti u potpunosti šišmiš jednako je kao i potpuno biti čovjek – što ponovo znači bivati u cijelosti. Bitak šišmiša u prvom, kao i bitak čovjeka u drugom slučaju – možda; ipak, to su samo sekundarna razmišljanja. Živjeti punoću bitka znači živjeti kao tijeloduša. Jedno ime za iskustvo punoće bitka je *radost*. (Coetzee 2004: 38)

Sažeto, Elizabeth Costello određuje Nagelov esej “What Is It Like to Be a Bat?” (1974) kao “tragično ograničen” (Coetzee 2004: 36; usp. Mulhall 2008: 23–24, 33–34). Wendy Doniger navodi da je davno prije Nagela bila upotrijebljena metafora s konjem kako bi se izrazili problemi što ih imamo sa zamišljanjem životinjskog uma. Starogrčki filozof Ksenofan u kritici religije naveo je: “kad bi stoka i konji ili lavovi imali ruke, ili umjeli crtati nogama, konji bi božja oblička crtali kao konje” (Doniger 2004 u Coetzee 2004: 115). U razgovoru sa svojim kolegom Maxom Gluckmanom, antropolog Alfred Radcliffe-Brown je, za način kojim je James George Frazer oblikovao *Zlatnu granu*, izmislio krilaticu “argumentacija u stilu da sam ja konj”, “prema priči o farmeru sa Srednjeg Zapada čiji je konj odlutao s ograđenog pašnjaka”: “Farmer je stao na pašnjak, žvaknuo malo trave i mozgao: ‘E sad, da sam ja konj, kojim bih putem otišao?’” (Doniger u Coetzee 2004: 115). Doniger pritom navodi da je Nagel možda konja zamijenio šišmišem kako bi svojoj “tvrdnji o nekomunikaciji pridodao dramatičnost, s obzirom na to da šišmiše *ne volimo*; no ja tvrdim upravo to: konje možemo razumjeti zato što ih volimo (i, tautološki, volimo ih zato što ih razumijemo)” (Doniger u Coetzee 2004: 116). Osobno, rekli bismo, Nagel ne uzima za razmatranje šišmiša u/o pitanju svijesti (određenje koje navodi Wendy Doniger), već zbog specifične “šišmišje fenomenologije”: riječ je o jedinom letećem sisavcu koji komunikaciju ostvaruje ehologacijom (sonar), što znači da prostornu sliku u letu stvara osluškivanjem i analiziranjem povratnog zvuka (jeka), a u odmoru zauzima obrnuti, viseći položaj tijela – visi naglavačke. Sitnošišmiši (*Microchiroptera*) doživljavaju izvanjski svijet primarno preko sonara ili ehologacijom, otkrivajući reflektiranja od objekata unutar dometa njihovih vlastitih, brzih, profinjeno modularnih, visokofrekventnih krikova (usp. Zaradija Kiš 2021).

Nagel, naime, uzima kao primjer šišmiša zbog toga što, kako navodi, “ako biće zauzima mjesto preniske u filogenetskom sustavu, ljudi sve manje vjeruju u prisutnost iskustva u njemu” (prema Coetzee 2004: 37), te je njihov osjetilni aparat daleko drugačiji od našeg. Naime, koliko god istraživali, čak i imajući sve informacije o arhitekturi šišmiševa moždanog sklopa, ne možemo znati kakvo je njegovo iskustvo u doba pandemije.

Doprinos promjeni perspektive s kapitalističkoeksploatatorske ka ekocentričnoj pokrenule su nevladine udruge usmjerene prema pra-

vima životinja i dubinskoekološkim paradigmama. Udruga Prijatelji životinja u Hrvatskoj 14. travnja 2020. godine na svom je portalu objavila vijest o grupi NOVID-50 koja je započela s timom od 20 osoba koje su pokušale iznijeti rješenje za koronakrizu na *Global Hacku* (online događaju na kojem timovi širom svijeta pronalaze radna rješenja kroz 48 sati). NOVID-50¹² bavi se pandemijama uzrokovanim bolestima koje prenose životinje, no s naglaskom na intenzivnom iskorištavanju životinja. Pozvali su Ujedinjene narode da naprave strategiju okončanja rada industrijskih farmi životinja, tržnica sa živim životinjama kao i cjelokupnog iskorištavanja životinja. Sažeto, navedena je platforma istaknula dubinskoekološki uzročnik pandemija, među kojima je svakako i prehrana životinjama ili, kao što bi Melanie Joy rekla, ideologija karnizma (Joy 2012). Primjerice, Charles Patterson (2004) navedenu industrijsku strategiju određuje industrijskim holokaustom.

Zamjetno je da se u sklopu izbijanja pandemije obavještavalo kako neke životinje mogu ugroziti ljudsko zdravlje te su se tzv. mokre tržnice povezivale s bolešću COVID-19, zatim su isticali svinjsku gripu, ptičju gripu, MERS (deva kao demonizirani prijenosnik), kralje ludilo (usp. Gellatley 2001: 89) i SARS (cibetka kao demonizirani prijenosnik), pri čemu je najveća organizacija za prava životinja PETA¹³ proklamirala svoj veganski plakat s metonimijskim tofuom (usp. drugi slikovni prilog na kraju ovoga teksta) o tome kako bezmesna prehrana nikada nije prouzročila pandemiju.

Merlin D. Tuttle, znanstvenik i osnivač međunarodne nevladine organizacije Bat Conservation International, voditelj neprofitne organizacije Merlin Tuttle's Bat Conservation, u članku "Give Bats a Break" iz 2017. godine ističe da traganje za novim virusima kod šišmiša vjerojatno neće značajno pridonijeti ljudskom zdravlju, no može ozbiljno ugroziti budućnost šišmiša. Sažimamo navedeni članak: ideja da šišmiši mogu biti odgovorni za prijenos nove smrtonosne infekcije na ljude započela je 2002./2003. godine s otkrićem novoga koronavirusa koji je uzrokovao SARS, usmrivši oko 800 osoba (*Wikipedia* navodi 775 osoba).¹⁴

¹² <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/arhiva.php/?id=5985> (pristup 17. 8. 2020.).

¹³ Ovdje ne ulazimo u složenu problematiku zooetike u okviru koje je Joan Dunayer (2009) etiketirala PETA-u za novi specizam.

¹⁴ https://hr.wikipedia.org/wiki/Te%C5%A1ki_akutni_respiratorni_sindrom (pristup 15. 3. 2021.).

Tri godine kasnije, članak u časopisu *Science* pod naslovom “Bats Are Natural Reservoirs of SARS-Like Coronaviruses” (Li et al. 2005: 676–679) najavio je znanstveni linč na šišmiše proklamirajući tvrdnju da su šišmiši globalna prijetnja javnom zdravlju. Od tada su takozvani lovci na viruse intenzivno tragali za opasnim virusima šišmiša. Merlin D. Tuttle, u kontekstu navedene demonizacije šišmiša, postavlja ključnu tezu da bismo se trebali početi brinuti što činimo šišmišima u ime znanosti i javnog zdravlja. Tuttle, nadalje, iz ekocentrične vizure ističe kako je nemoguće da su šišmiši utjecali na pojavu zaraze, s obzirom na to da smo tijekom većeg dijela ljudske povijesti zajedno sa šišmišima živjeli u špiljama, zatim u slamnatim kolibama i brvnarama, no u posljednjih stotinu godina trend je postao obrnut. Populacija šišmiša se uslijed industrijalizacije smanjila, a suvremeni su ljudi počeli živjeti u zgradama koje isključuju šišmiše iz svojih habitata. S obzirom na našu dugu povijest bliskih veza, razumljivo je da smo razvili otpornost jedni prema drugima u odnosu na bolesti. Možda to objašnjava zašto je bilo tako teško dokumentirati šišmiše kao izvore smrtonosnih bolesti kod ljudi i zbog čega je potrebno negirati demonizaciju šišmiša (Tuttle 2017: 44). U tome smislu navedeni zoocentrički članak Merlina D. Tuttlea smatramo sjajnim odgovorom na Nagelovo filozofijsko i retoričko pitanje iz perspektive njegovog članka koji je objavljen 1974. godine. Upućujemo i na kampanju za zaštitu šišmiša u doba pandemije bolesti COVID-19 *#DontBlameBats* s namjerom suzbijanja neutemeljenih strahova od šišmiša kao izvora novog koronavirusa. “Jedna od reakcija na takve strahove je odstrel šišmiša u nekim zemljama, koji ne samo da je nepotreban jer prema trenutnim znanstvenim podacima nema dokaza da virus SARS-CoV-2 prelazi sa šišmiša na ljude, već je i štetan jer šišmiši imaju važnu ulogu u prirodi – spomenimo samo njihovu ulogu u suzbijanju štetnih insekata, npr. komaraca, koji mogu biti izvor zaraze za ljude.”¹⁵

¹⁵ <http://secemu.org/en/dont-blame-bats-campaign-launch/> (pristup 10. 1. 2012.). Zamjetno je da u strategiji površinskoekološke zaštite jedna druga vrsta postaje demonizirana (u navedenom slučaju – komarac), kao što će npr. u reklamama za *Raid* biti demoniziran žohar. U kontekstu potrebe isticanja šišmiše intrinzične vrijednosti valja istaknuti da su šišmiši jedna od najugroženijih životinjskih skupina u svijetu (Marguš 2010: 6). Tako je npr. oštrouhi šišmiš (*Myotis blythii*), koji obitava i u Nacionalnom parku Krka, ugrožen sječom starih stabala s dupljama, upotrebom pesticida u šumarstvu, uznemiravanjem porodičnih kolonija i intenzivnom poljoprivredom (ibid.: 42). Drago Marguš u knjizi o šišmišima u Nacionalnom parku Krka, među ostalim, dokumentira kako šišmiši čine važan dio svjetskih ekosustava i pokazatelj su zdravog okoliša. Važ-

Da sažmemo: demonizacija navedenoga jedinog letećeg sisavca započela je 2002./2003. godine kada je SARS, uzrokovan virusom koji je vjerojatno potekao s vrste šišmiša iz yunnanske pećine, usmrtio sedamstotinjak osoba. No, tu je i priča koja povezuje SARS i aktualnu pandemiju iz 2019./2020. godine koja je možda posredovana istraživanjima Shi Zhengli s Wuhanskog instituta za virologiju (WIV), jedne od vodećih stručnjakinja za šišmiše i koronavirus, poznate kao kineska *Batwoman*, koja je dobila međunarodno priznanje zbog otkrića SARS-a. U razgovoru za časopis *Science* (Cohen 2020a) Shi Zhengli odgovorila je na neutemeljene optužbe Donalda Trumpa o wuhanskom laboratoriju kao izvorištu koronavirusa kao što je argumentirano pokazala da izvorište koronavirusa koji je inicirao SARS 2002./2003. godine nije u rudnicima provincije Yunnan. Zanimljiva je i njezina izjava kako nas je priroda kaznila zbog neciviliziranog ponašanja i navika čime otvara dubinsko-ekološku vizuru na pandemiju (ibid.).¹⁶

Ekocentričan zaključak na tragu članka Merlina Tuttlea “Give Bats a Break”

Zaključno, što danas znamo o navodnom pandemijskom šišmišu čija je demonizacija započela izbijanjem SARS-a 2002./2003. godine, nastavljena izbijanjem MERS-a 2012. godine, a kulminirala znanstvenim člankom objavljenom 2015. godine u časopisu *Science* pod naslovom “Bats Are Natural Reservoirs of SARS-Like Coronaviruses” (Li et al. 2005: 676–679) koji je otvorio znanstveni linč na šišmiše (Tuttle 2017: 44)? Sigurno je da pitanje porijekla virusa p/ostaje politizirano, a neki kineski diplomati i državni mediji podupiru teorije prema kojima virus

nost šišmiša u prirodi očituje se u biološkoj kontroli brojnosti kukaca i oprašivanju i širenju sjemenki biljaka. Neke su se tropske biljke tijekom evolucije prilagodile tomu da ih oprašuju isključivo šišmiši pa su oni direktno odgovorni za opstanak tropskih prašuma (Marguš 2010: 6).

¹⁶ Drugačije, pa i kontrarne informacije plasirao je BBC, a prenio npr. portal Index. Usp. “Znanstvenicu iz Wuhana optužuju za širenje korone iz laboratorija, sad je progovorila”, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/znanstvenicu-iz-wuhana-optuzuju-za-sirenje-korone-iz-laboratorija-sad-je-progovorila/2241084.aspx>; Jane Qui, “How China’s ‘Bat Woman’ Hunted Down Viruses from SARS to the New Coronavirus”, *Scientific American*, 1. 6. 2020., <https://www.scientificamerican.com/article/how-chinas-bat-woman-hunted-down-viruses-from-sars-to-the-new-coronavirus1/>.

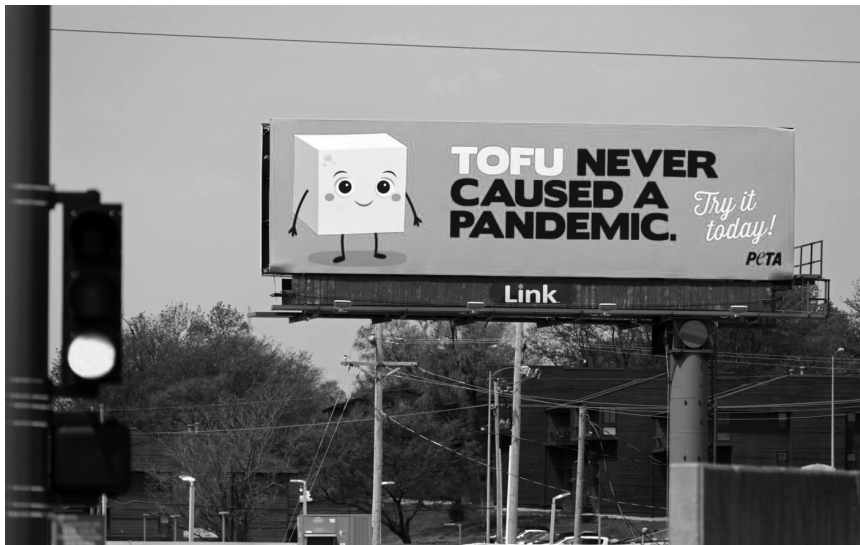
potencijalno potječe iz neke druge zemlje, kao što je globalno medijski virus gurnut na tržnicu u Wuhanu za koju se pak u prvim danima pandemije isticalo da i nije inicijalno mjesto širenja virusa. No, suština nije u uočavanju povoda, odnosno transfera/razvoja bolesti kod ljudi ili detektiranju prve žrtve koronavirusa, neovisno u kojem gradu ili zemlji se ta žrtva nalazila, već u sljedećim dvama aspektima. Prvi je ideja i pozadina demonizacije jedne životinjske vrste, odnosno naših *značajnih Drugih* – kako primata određuje primatolog Craig Stanford (2001) – koja može imati direktne ozbiljne posljedice na smanjenje populacije tih životinja (u ovom slučaju šišmiša). Drugi je aspekt uočavanje i analiziranje uzročnika koji, kako smo naveli, idu puno dalje od odnosa *jedna životinja – prva žrtva* i dovode ih u kontekst globalizacije, neoliberalne ekonomije/hegemonije i svjetskog kapitalističkog poretka koji, među ostalim, temelje svoj opstanak na deforestaciji i globalnom podrivanju prirode koja se tretira samo kao resurs za profit. U lokalnom kontekstu Tea Sumić Miletić u članku objavljenom 27. ožujka 2020. godine u *Slobodnoj Dalmaciji* sumira pandemijsku situaciju iz ekokritičke perspektive, i to svega nekoliko dana nakon proglašenja pandemije i kod nas: “Šume su se nastavile krčiti. Ako mislite da ih krče siromašni kineski seljaci gladni mesa egzotičnih životinja, promislite malo bolje. Odgovor se, kao i obično, krije u profitu”¹⁷ (Sumić Miletić 2020).

Sociolog Frank Furedi u knjizi *Poziv na teror*, među ostalim, ističe da se opasnosti koje nam predstoje, a to je terorizam, globalno zatopljenje i virusna epidemija, sve više tumače i doživljavaju kao prijetnje koje su mnogo gore nego što možemo zamisliti: “One se ujedno predstavljaju kao prijetnje o kojima zapravo znamo veoma malo i o kojima nismo u poziciji mnogo znati” (Furedi 2009: 104). Tu se možemo pozvati na Rüdiger Safranskog (2008), koji pokazuje kako je globalitet od pojma neizrecivoga prostranstva postao zatvorom i mjestom histerije i nemoćnosti djelovanja.

¹⁷ Autorica se koristi podacima iz članka Afelt et al. 2018.



Slika 1. Putovanje pandemije – uzročnik: deforestacija (izvor: https://www.wwfadria.org/hr/novosti/covid_19_i_biorazno-likost/)



Slika 2. PETA-in reklamni odgovor na ideologiju karnizma u doba pandemije COVID-19: “Tofu nikada nije prouzrokovao pandemiju” (izvor: <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/peta-coronavirus-billboard-tofu-pandemic-animal-rights-iowa-a9532716.html>)

Literatura i izvori

- Afelt, Aneta, Roger Frutos i Christian Devaus. 2018. "Bats, Coronaviruses, and Deforestation. Toward the Emergence of Novel Infectious Diseases?". *Frontiers in Microbiology*, 11. travnja. Dostupno na: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fmicb.2018.00702/full> (pristup 20. 2. 2021.).
- Coetzee, J. M. 2004. *Život životinja*. Zagreb: AGM.
- Cohen, Jon. 2020. "Wuhan Seafood Market May Not Be Source of Novel Virus Spreading Globally". *Science*, 26 siječnja. Dostupno na: <https://www.sciencemag.org/news/2020/01/wuhan-seafood-market-may-not-be-source-novel-virus-spreading-globally> (pristup 10. 2. 2021.).
- Cohen, Jon. 2020a. "Wuhan Coronavirus Hunter Shi Zhengli Speaks Out". *Science*, 31. srpnja. Dostupno na: <https://science.sciencemag.org/content/369/6503/487> (pristup 27. 2. 2021.).
- Dunayer, Joan. 2009. *Specizam. Diskriminacija na osnovi vrste*. Zagreb: Dvostruka duga, Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Đurđević, Goran i Suzana Marjanić. 2020. "Šišmiš. 1. Šišmiš u popularnoj kulturi i mitologiji prije COVID-a. 2. O fiktivnim i ugroženim šišmišima, navodnom uzročniku i prijenosniku koronavirusa iz Wuhana ili kako je to biti šišmiš u doba bolesti COVID-19". U *Politički leksikon. Pandemije*. Zlatko Bukač, Biljana Kašić, Jelena Kupsjak, Atila Lukić i Gordan Maslov, ur. Dostupno na: <https://www.politicki-leksikon.com/sismis-demonizirani-kineski-sismis/> (pristup 27. 2. 2021.).
- Đurđević, Goran i Suzana Marjanić. 2021. "What is It Like To Be a Bat in the Time of COVID-19, or How Many Pandemics Could We Have". *Studia Mythologica Slavica* 24: 24–60.
- Foster, Charles. 2016. *Being a Beast. Adventures Across the Species Divide*. New York: Metropolitan Books.
- Furedi, Frank. 2009. *Poziv na teror. Rastuće carstvo nepoznatog*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Gellatley, Juliet. 2001. *Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan?* Zagreb: Udruga Prijatelji životinja.
- Grusin, Richard. 2010. *Premediation. Affect and Mediality after 9/11*. London: Palgrave Macmillan.
- Henderson, Matthew, Alan Mendoza, Andrew Foxall, James Rogers i Sam Armstrong. 2020. *Coronavirus Compensation? Assessing China's Potential Culpability and Avenues of Legal Response*. London: Henry Jackson Society. Dostupno na: <https://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/2020/04/Coronavirus-Compensation.pdf> (pristup 8. 10. 2020.).
- Joy, Melanie. 2012. *Zašto volimo pse, jedemo svinje i nosimo krave*. Čakovec: Dvostruka duga.
- Laird, Betta. 2018. *Bat*. Islington, London: Reaktion Books.
- Li, Wendong, Zhengli Shi i Meng Yu. 2005. "Bats Are Natural Reservoirs of SARS-Like Coronaviruses". *Science* 310/5748: 676–679.

- Lodge, David. 1988. *Načini modernog pisanja. Metafora, metonimija i tipologija moderne književnosti*. Zagreb: Globus, Stvarnost.
- Marguš, Drago. 2010. *Šišmiši Nacionalnog parka "Krka"*. Šibenik: Javna ustanova Nacionalni park Krka.
- Moore, Kevin C. 2020. "Readapting Pandemic Premediation and Propaganda. Soderbergh's Contagion amid COVID-19". *Arts* 9/4: 1-10. Dostupno na: <https://www.mdpi.com/2076-0752/9/4/112> (pristup 20. 2. 2021.).
- Mulhall, Stephen. 2008. *The Wounded Animal. J.M. Coetzee & the Difficulty of Reality in Literature and Philosophy*. Princeton: Princeton University Press.
- Nagel, Thomas. 1974. "What Is It Like to Be a Bat?". *The Philosophical Review* 83/4: 435-450.
- O'Neill, Marnie. 2020. "Chinese Influencer Wang Mengyun, aka 'Bat Soup Girl' Breaks Silence". *The Chronicle*, 7. veljače. Dostupno na: <https://www.thechronicle.com.au/news/chinese-influencer-wang-mengyun-aka-bat-soup-girl-breaks-silence/news-story/63ef0cec5b6d448d1843e2e1bcadb14d> (pristup 18. 2. 2021.).
- Patterson, Charles. 2004. *Vječna Treblinka. Naše postupanje prema životinjama i holokaust*. Zagreb: Genesis, Prijatelji životinja.
- Safranski, Rüdiger. 2008. *Koliko globalizacije čovjek može podnijeti?* Zagreb: Naklada Ljevak.
- Schild, Leonard, Chen Ling, Jeremy Blackburn, Gianluca Stringhini, Yang Zhang i Savvas Zannettou. 2020. "Go Eat a Bat, Chang!". An Early Look on the Emergence of Sinophobic Behavior on Web Communities in the Face of COVID-19". Dostupno na: <https://arxiv.org/pdf/2004.04046v1.pdf> (pristup 8. 2. 2020.).
- Stanford, Craig. 2001. *Significant Others. The Ape-human Continuum and The Quest for Human Nature*. New York: Basic Books.
- Sumić Miletić, Tea. "Ako smo koronavirus dobili od šišmiša, stanje bi uskoro moglo biti puno gore. Uništavanjem šuma životinje stižu među ljude, a s njima i virusi". *Slobodna Dalmacija*, 27. ožujka. Dostupno na: <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/svijet/ako-smo-koronavirus-dobili-od-sismisa-stanje-bi-uskoro-moglo-biti-puno-gore-unistavanjem-suma-zivotinje-stizu-medu-ljude-a-s-njima-i-virusi-1012250> (pristup 13. 2. 2021.).
- Svendson, Lars Fr. H. 2019. *Razumijemo li životinje? Filozofski pristup*. Zagreb: TIM press.
- Tuttle, Merlin D. 2017. "Give Bats a Break". *Issues in Science and Technology* 33/3: 41-50.
- Vitas, Zoran. 2020. "Zašto su baš sa šišmišem došli SARS, MERS, Ebola, a vjerojatno i SARS-CoV-2?". *Večernji list*, 16. ožujka. Dostupno na: <https://www.vecernji.hr/techsci/zasto-su-bas-sa-sismisem-dosli-sars-mers-ebola-marburg-a-vjerojatno-i-sars-cov-2-1386289> (pristup 18. 1. 2021.).
- Van Beusekom, Mary. 2020. "COVID-19 Likely Spreading from People to Animals – and Vice Versa". CIDRAP – Center for Infectious Disease Research

- and Policy*, 18. rujna. Dostupno na: <https://www.cidrap.umn.edu/news-perspective/2020/09/covid-19-likely-spreading-people-animals-and-vice-versa> (pristup 19. 1. 2021.).
- Wasserstrom, Jeffrey. 2020. "China's Response to Coronavirus Exposes a Dangerous Obsession with Secrecy". *The Guardian*, 5. veljače. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/feb/05/china-response-coronavirus-obsession-secrecy> (pristup 1. 9. 2020.).
- Wilkinson, Alissa. 2020. "The 2011 Film Contagion is Even More Relevant in 2020, and Not Just Because of Coronavirus". *Vox*, 4. veljače. Dostupno na: <https://www.vox.com/2020/2/4/21120178/contagion-movie-coronavirus-itunes-fake-news> (pristup 28. 1. 2021.).
- Wilson, Edward O. 2010. *Pomirenje. Jedinstvenost znanja*. Zagreb: Algoritam.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2021. "Šišmiš. Od pučkih predaja i predodžbe bluda do COVID-a". *Narodna umjetnost* 58/1: 147-163.
- Zhang, Yunpeng i Fang Xu. 2020. "Ignorance, Orientalism and Sinophobia in Knowledge Production on COVID-19". *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 111/3: 211-223.
- Žagar-Petrović, Mirjana. 2020. "Novi koronavirus SARS-CoV-2 i bolest COVID-19". *Zdravo budi*, 20. travnja. Dostupno na: <https://www.zdravobudi.hr/clanak/1809/covid-19-nova-bolest-i-novi-virus-koji-su-promijenili-svijet> (pristup 10. 1. 2021.).